

ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ОПАНАСЮК СЕРГІЙ МИХАЙЛОВИЧ

**ФОРМУВАННЯ ТА НАПРЯМИ РАЦІОНАЛІЗАЦІЇ КРЕДИТНОЇ
ПОВЕДІНКИ ГРОМАДЯН У КОНТЕКСТІ ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ
ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ**

Виконав:

Студент гр. ПОФГм-21

Науковий керівник:

Кізима Тетяна Олексіївна

Тернопіль – 2025

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ФІНАНСОВА ГРАМОТНІСТЬ І КРЕДИТНА ПОВЕДІНКА НАСЕЛЕННЯ: АСПЕКТИ ВЗАЄМОВПЛИВУ	6
1.1. Кредитна поведінка як різновид фінансової поведінки громадян: сутність, основні суб'єкти та чинники впливу.....	6
1.2. Фінансова грамотність та її роль у формуванні кредитної поведінки населення	12
РОЗДІЛ 2. ПРАГМАТИКА ВПЛИВУ ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ НА КРЕДИТНУ ПОВЕДІНКУ ГРОМАДЯН В УКРАЇНІ	18
2.1. Аналіз загального стану кредитування в Україні.....	18
2.2. Реалізація кредитної поведінки українців на ринку банківського кредитування.....	24
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ РАЦІОНАЛІЗАЦІЇ КРЕДИТНОЇ ПОВЕДІНКИ ГРОМАДЯН У КОНТЕКСТІ ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ЇХ ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ	31
ВИСНОВКИ	37
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	41

ВСТУП

Актуальність теми. Фінансова поведінка громадян, є основою їх життєдіяльності і у багатьох випадках і питанням їх виживання взагалі, наприклад в умовах війни. Від неї залежить можливість кожного домогосподарства мати достатньо коштів для забезпечення своїх різноманітних потреб на тому чи іншому рівні, що відповідно буде проявлятися і впливати на матеріальні статки, моральне задоволення від життя, можливість задовольняти свої потреби у якісному відпочинку тощо. Зрозуміло, що для цього у більшості випадків використовується заробітна плата або інші пасивні доходи, отримані наприклад від інвестицій, все залежить від вибраного типу фінансової поведінки. Крім того, громадянин може використовувати споживчу, заощаджу вальну, фіскальну, добродійну та інші типи поведінки, які залежить від прийнятого рішення кожним громадянином, на тому чи іншому етапі розвитку суспільства.

Одним із різновидів фінансової поведінки є кредитна поведінка, яка має як позитивні (можливість залучити грошові кошти на різноманітні потреби), так і негативні (у випадку порушення умов договору, наступає певний вид відповідальності, наприклад штрафні санкції тощо) сторони для громадянина і яка саме набуває найбільшого розповсюдження в період фінансових криз, зокрема і війни, внаслідок того, що населення втрачає традиційні джерела доходу і вимушене звертатись до кредитів і позик, чи інших фінансових джерел.

Таким чином тема дослідження є актуальною і своєчасною.

В Україні комплексним та системним дослідженням кредитної поведінки населення, як складової фінансової політики і впливом на неї фінансової грамотності, займаються такі вітчизняні вчені як Т. Гаврилко, Т. Гудзь, С. Качула, Т. Кізима, Л. Ключник, О. Косточка, Л. Лисяк, О. Шаманська, І. Хом'юк, Ю. Ярова М. та інші.

Метою кваліфікаційної роботи є дослідження кредитної політики як різновиду фінансової політики в Україні та розроблення пропозицій щодо її

раціоналізації у контексті підвищення рівня фінансової грамотності населення у сучасних умовах.

Відповідно до поставленої мети в роботі вирішено такі завдання:

- обґрунтувати теоретико-концептуальні підходи до дослідження сутності кредитної поведінки як одного з виду фінансової поведінки на сучасному етапі розвитку України;
- охарактеризувати сутність та визначити роль фінансової грамотності у формуванні кредитної поведінки населення;
- проаналізувати кредитну поведінку українців на ринку банківського кредитування населення;
- окреслити основні вектори раціоналізації кредитної поведінки у контексті підвищення рівня її фінансової грамотності.

Об'єкт дослідження - кредитна поведінка як складова фінансової поведінки населення.

Предмет дослідження – науково-теоретичні та практичні аспекти впливу фінансової грамотності на формування і реалізацію кредитної поведінки.

Методи дослідження. Теоретико-методичною основою є загальнонаукові і спеціальні методи: аналізу і синтезу, індукції і дедукції, логічний, статистичний, аналітичний та графічний методи наукового дослідження.

Інформаційною базою дослідження є законодавчі та інші нормативно-правові акти з питань кредитної політики; дані Державної служби статистики України; матеріали Національного банку України, комерційних банків, інших фінансових установ, публікації вітчизняних та зарубіжних вчених та інтернет-ресурси.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у обґрунтуванні впливу фінансової грамотності на реалізацію кредитної поведінки населення України та окресленні основних шляхів її раціоналізації.

Практичне значення роботи у можливості використання основних результатів роботи при формуванні основних кредитної політики банківських і

небанківських фінансово-кредитних установ і населення із врахуванням при цьому інтересів держави.

Структура та обсяг роботи. Кваліфікаційна робота складається із вступу, трьох розділів та висновків. Основний текст роботи викладено на 42 сторінках. Робота містить 9 рисунків і 4 таблиці. Список використаних джерел налічує 48 найменувань.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дослідження на тему «Види та моделі фінансової поведінки українців: засадничі аспекти» пройшли апробацію на XXI Всеукраїнській науково-практичній конференції студентів і молодих вчених «Фіскальна політика України в умовах євроінтеграційних процесів (м. Тернопіль, 24 травня 2024 року), а на тему «Кредитна поведінка українців в умовах повномасштабної війни: аналітичний аспект» – на Всеукраїнській науково-практичній конференції студентів і молодих вчених «Фінанси та облік в умовах глобальної невизначеності та безпекових ризиків» (м. Тернопіль, 27 травня 2025 року).

РОЗДІЛ 1

ФІНАНСОВА ГРАМОТНІСТЬ І КРЕДИТНА ПОВЕДІНКА НАСЕЛЕННЯ: АСПЕКТИ ВЗАЄМОВПЛИВУ

1.1. Кредитна поведінка як різновид фінансової поведінки громадян: сутність, основні суб'єкти та чинники впливу

Фінансова поведінка населення є поняттям, яке є важливим як для самого індивіда, так і для держави в цілому, виходячи з того, що в основу функціонування держави по суті виступає діяльність окремого громадянина або бізнесу, який так само створюється ним. Зрозуміло, що внаслідок об'ємності даного поняття, його складності і багатогранності, існує багато визначень, які характеризують його зміст, причому це стосується не тільки галузі економіки, але і психології, соціології, демографії, тут присутні і юридичні аспекти.

У цьому контексті «економічна складова фінансової поведінки домогосподарств полягає у процесі, формування, розподілу та акумулювання доходів і витрат; соціологічна складова – це дослідження поведінкової складової домогосподарств; психологічна (біхевіористична) складова досліджує фактори, які змінюють фінансову поведінку особистості та як на них вона реагує й адаптується; демографічна складова вивчає зміну фінансової поведінки населення протягом усього життєвого циклу» [24, с. 698]. Автор робить висновок щодо того, що під поняттям фінансова поведінка домогосподарств, необхідно «розуміти систему дій, пов'язану з акумулюванням та перерозподілом фінансових ресурсів за допомогою фінансових інструментів із метою задоволення власних потреб» [24, с. 699].

У подальшому автор робить цілком логічний висновок щодо того, що фінансова поведінка населення є основою для формування відповідного рівня добробуту індивіда і ми добавимо, що і суспільства у цілому, оскільки окремі індивіди і складають суспільство. Крім того, автор виділяє першопричину цих

дій, а саме задоволення власних поточних потреб на основі раціонального розподілу своїх доходів, за допомогою певних фінансових інструментів і ще доцільно вказати у цьому плані, що їх використання повинно відбуватись у правовому полі держави.

Т. Єфременко вважає, що фінансова поведінка домогосподарств – це «...форма діяльності індивідів і окремих соціальних груп на фінансовому ринку, що пов'язана з перерозподілом грошових ресурсів, зокрема їх інвестування» [12, с. 167]. Недоліком даного визначення є вказівка тільки на один напрямок поведінки населення, а саме на інвестиційну, а новим у цьому визначенні є те, що вказано на можливість здійснення фінансових дій не тільки окремим індивідом, але і окремими соціальними групами, зрозуміло, що це можна зробити, тільки при наявності у складових цих груп спільної мети і напрямків дій.

У визначенні, де фінансова поведінка домогосподарств розглядається «як діяльність домогосподарств, спрямовану на розподіл та перерозподіл фінансових ресурсів, власних та залучених, для формування фондів грошових коштів, з метою задоволення особистих потреб та власного соціально-економічного розвитку» [23, с. 221], підкреслюється її вплив у першу чергу на особистий фінансовий стан і задоволення своїх потреб, правда доцільно було б вказати на які саме потреби вона мала би бути більше спрямована: поточні, середньострокові чи довгострокові.

Багато авторів, все таки схиляються до думки, що «враховуючи наявні підходи до розгляду структури поведінки домогосподарств на ринку фінансових послуг, необхідно виокремлювати такі її компоненти: кредитна поведінка, заощаджувальна поведінка, депозитна поведінка, інвестиційна поведінка, податкова поведінка, страхова поведінка та платіжна поведінка» [8, с. 169].

Кізіма Т.О. під фінансовою поведінкою розуміє «діяльність членів домогосподарств, пов'язану з розподілом та перерозподілом грошових ресурсів, у результаті чого відбувається формування відповідних фондів

грошових коштів (індивідуальних і спільних фондів споживання, резервного фонду, фонду заощаджень тощо) та їх використання на певні цілі» [20, с. 20].

Цікавим є подальші твердження автора щодо структури фінансової поведінки і виділяє «дохідну поведінку (формування та оптимізація дохідної частини бюджету домогосподарства); фіскальну (сплата та мінімізація податкових платежів); споживчу (здійснення витрат споживчого характеру); заощаджувальну (виведення певної частини доходів з особистого користування з метою задоволення майбутніх потреб); інвестиційну (вкладення частини неспожитих доходів у фінансові активи з метою отримання майбутніх вигод); кредитну (залучення тимчасово вільних коштів в інших суб'єктів на основних принципах кредитування); добродійну (безоплатне надання коштів окремим особам чи організаціям із метою підтримки їх діяльності)» [20, с. 20–21].

Звідси випливає що фінансова поведінка буде мати органічний взаємозв'язок, а часто і обумовлюватись економічною, соціальною та культурно-етичною сторонами їх життєдіяльності на кожному конкретному етапі розвитку суспільства, зрозуміло що умови життя, наприклад, у мирний час відрізняються від умов воєнного часу.

Серед усіх видів фінансової поведінки, а саме тих, які найбільш часто зустрічаються у повсякденному житті – споживчої, ощадної, інвестиційної, кредитна займає особливе місце і це пояснюється багатьма як матеріальними, так і моральними причинами.

Найбільш просте визначення кредитної поведінки полягає у розумінні, що це «діяльність індивіда або домогосподарства, у процесі якої відбувається запозичення коштів на умовах терміновості, зворотності і платності. Фактично вона пов'язана з перенесення споживання з майбутнього в теперішній час та являє собою бажання індивіда витратити побільше і зараз, чому сприяють людські наміри до красивого життя та весь маркетинговий комплекс формування потреб у іноді непотрібних товарах» [43, с. 94].

Говорячи про кредитну поведінку громадян, відзначимо, що ця категорія тісно пов'язана з питанням фінансової безпеки домогосподарств, тому що без

реального розрахунку своїх фінансових можливостей при вирішенні отримати кредит, можна нанести велику шкоду своїй фінансовій стійкості. При прийнятті такого фінансового рішення необхідно чітко уявляти свої потреби у кредитних коштах, тобто визначити наперед їх обсяг, на який термін береться, можливість їх погасити безболісно для своєї платоспроможності, мету отримання кредиту, причому ці умови для різних домогосподарств будуть різними, оскільки знайти двох однакових домогосподарств практично неможливо.

Завжди необхідно пам'ятати, що при цьому існують дві сторони цих відносин: кредитор і громадянин - позичальник коштів і їхні інтереси можуть суттєво відрізнитися, в процесі отримання і погашення кредиту виникають певні ризики як однієї, так і для іншої сторони, тому при цьому необхідно обов'язково виходити з існуючої нормативно-правової бази, яка в ідеалі повинна враховувати інтереси кожної з сторін.

У цьому контексті доцільно звернутись до статті 12 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринку фінансових послуг» [35], яка говорить про те, що той обсяг і структура інформації, яку отримує громадянин, який бажає скористатись якимось фінансовим інструментом, повинна забезпечувати правильне розуміння суті тої чи іншої фінансової послуги і що важливо – це повинно відбуватись без нав'язування її придбання, що виходячи з практики, далеко не завжди виконується, особливо що стосується питання нав'язування. На захист прав споживачів кредитних послуг спрямований і Закон України «Про споживче кредитування» [34].

Можна погодитись з узагальненим твердженням щодо кредитної поведінки, а саме, що вона «полягає в діях домогосподарств на ринку кредитних послуг, їхня модель поведінки щодо отримання позикових коштів, терміни, валюта, види кредитів. Модель кредитної поведінки є також узагальненою, оскільки загалом описує відношення між домогосподарствами та кредитними установами з приводу оформлення різних видів позик. Це можуть бути споживчі кредити різних типів, іпотечні позики, кредити на придбання

авто. Відповідно на кожному з описаних ринків кредитування у різних домогосподарств може бути різна поведінка» [8, с. 170].

Якщо говорити про фактори, які впливають на ринок кредитних послуг в Україні, то першим фактором доцільно назвати, виходячи з сьогоденного стану України, а саме триваючої війни, це саме внутрішні і зовнішні політичні ризики, відповідно до цього стан банківської системи, її стресостійкість, політика уряду та Національного банку у сфері кредитування фізичних осіб та бізнесу тощо.

У літературі «чинники, що впливають на розвиток ринку кредитування та його функціонування, можна умовно поділити на три групи: стимулюючі розвиток ринку, регулюючі та гальмуючі» [43, с. 96].

Більш узагальненими групами факторів, які впливають на формування кредитної поведінки є «економічні, демографічні, психологічні, соціальні, інституційні фактори, соціальне схвалення боргів, економічна соціалізація, соціальне порівняння» [15, с. 20].

Раціональна кредитна поведінка може сприяти поживленню економічних процесів в країні, покращенню соціально-економічного становища в країні, відповідно збільшенню валового внутрішнього продукту, причиною цього виступає збільшення платоспроможності населення, яке залучає кредитні кошти в економіку на придбання різноманітних товарів та послуг та на розвиток бізнесу. Правда існує і точка зору, згідно якої «присутність у домогосподарств кредитної поведінки призводить до зростання обсягів боргів і, як правило, зниження можливості формування власного інвестиційного потенціалу» [23, с. 225]. Існування заборгованості у громадянина відповідно впливає і на його матеріальний стан і на моральний, тобто кредитна поведінка має ще і соціальні аспекти, які впливають на формування здорового суспільства у країні.

При формуванні кредитної політики у країні доцільно враховувати і фактор довіри в Україні до зберігання коштів у готівковій формі «дослідження, проведені USAID, свідчать, що 52% респондентів заощаджують свої кошти

вдома у вигляді готівки. А заощадження на депозитних банківських рахунках здійснюють лише 12% домогосподарств. Це підтверджується також даними Світового банку, а саме: 13% домогосподарств в Україні здійснюють свої заощадження у фінансових установах. Рівень означеного показника в Україні є значно нижчий, ніж у країнах ЄС» [23, с. 225]. Без врахування цього фактору можливі провали у функціонування такого фінансового інструменту як кредити населенню і у деякій мірі суб'єктам бізнесу.

Типи сприйняття боргу і кредиту населенням відображено у табл.1.1

Таблиця 1.1

Типи сприйняття боргу і кредиту населенням [43, с. 97]

Позитивне	Негативне	Нейтральне
<ul style="list-style-type: none"> схвальне ставлення членів домогосподарств до боргу і кредиту (часто використовують запозичені кошти для задоволення нагальних потреб) 	<ul style="list-style-type: none"> небажання членів домогосподарств залучати боргові ресурси за будь-яких умов 	<ul style="list-style-type: none"> члени домогосподарств не проявляють зацікавленості до залучення позикових коштів, ставляться до них байдуже, однак в критичній ситуації можуть ними скористатися
<i>Активна боргова поведінка</i>	<i>Пасивна боргова поведінка</i>	

Знання типів сприйняття боргу і кредитів, важливе з точки зору функціонування ефективної кредитної політики.

Крім того, необхідно пам'ятати, що частина домогосподарств може використовувати інші інструменти у своїй фінансовій діяльності, які є протилежними кредитним інструментам, а саме зменшення своїх непродуктивних витрат і збільшення доходів шляхом пошуку додаткових джерел заробітків.

Таким чином, проведене дослідження фінансової поведінки домогосподарств показало, що воно є невід'ємним атрибутом існуючого у країні ринку фінансових послуг, а така його складова як кредитування, має свої інструменти,

механізми функціонування, певний тип відносин між позичальниками і фінансово-банківськими установами, які можуть мати суттєві відмінності у залежності від внутрішніх та зовнішніх умов та чинників.

1.2. Фінансова грамотність та її роль у формуванні кредитної поведінки населення

Описані у попередньому параметри кредитної поведінки як домінуючої у структурі фінансової поведінки загалом, показали, що домогосподарства повинні володіти певними знаннями для того щоб кредитна поведінка була раціональною і ефективною для них. У цьому контексті на перший план виходить завдання впровадження серед населення фінансової грамотності як одного з найефективніших інструментів донесення до них основних фінансових понять, особливо в умовах кризових явищ, зокрема війни.

Перш за все відмітимо, що єдиного визначення поняття фінансова грамотність немає по причині його об'ємності і складності, але можна зробити висновок, що у багатьох джерелах, вона представляє собою «сукупність знань та навичок, що формують вміння розпоряджатися своїми власними коштами з мінімальними ризиками та максимальною ефективністю» [42, с. 91].

У визначенні основний акцент зроблено на такі об'єкти фінансової грамотності як власні кошти, але необхідно враховувати, що ще можуть бути і позичені або кредитні кошти, які також повинні розглядатися у процесі управління фінансами домогосподарств.

Причому «формування фінансово грамотної особистості визначається як процес, в результаті якого отримані фінансові знання обумовлюють зміни в фінансовій поведінці населення, які дозволяють приймати більш ефективні та зважені фінансові рішення» [22, с. 18].

Більш розширеним варіантом розуміння цього поняття є те, що «фінансова грамотність населення – це сукупність світоглядних позицій, знань і навичок

громадян щодо ефективного управління особистими фінансами та здатність компетентно застосовувати їх у процесі прийняття фінансових рішень» [45, с. 19].

У визначенні підкреслюється необхідність бути компетентним у прийнятті непростих фінансових рішень шляхом набуття відповідних знань та навиків щодо здійснення процесу управління своїми особистими фінансами тобто виділяється такий об'єкт фінансової грамотності як особисті фінанси, тобто та сукупність грошових коштів, яка є у наявності індивіда або може бути залучена, наприклад за рахунок кредитних коштів.

Практично ідентичне визначення наводить інший автор, де під фінансовою грамотністю населення розуміється «сукупність світоглядних позицій, знань і навичок населення щодо ефективного управління особистими фінансами та вміння їх належним чином застосовувати під час прийняття фінансових рішень» [46, с. 66].

Основні аспекти фінансової грамотності відображено на рис.1.1

Основні аспекти фінансової грамотності		
Освіта у сфері фінансів	Планування та бюджетування	Інвестиції та ризики

Рис.1.1 Основні аспекти фінансової грамотності [46, с. 66].

Згідно з визначенням Організації економічного співробітництва та розвитку, фінансова грамотність – «це здатність розуміти та ефективно використовувати фінансові ресурси, зокрема, знати про вартість грошей, розуміти фінансові ризики та бути здатним робити виважені рішення щодо своїх фінансових потреб» [32, с. 32]. У даному визначенні підкреслюється основний об'єкт впливу, а саме фінансові ресурси і мета здійснення всіх дій у контексті фінансової грамотності, а саме задоволення своїх фінансових потреб із виконанням певної умови зокрема врахуванням існуючих ризиків.

У науковій літературі, крім терміну фінансова грамотність ще зустрічаються терміни, які є близькими по змісту і суті, а саме фінансова освіченість, яка «допомагає зрозуміти ключові фінансові поняття і використовувати їх для прийняття рішень про доходи, витрати і заощадження для вибору відповідних фінансових інструментів, планування бюджету, нагромадження коштів на майбутні цілі тощо» [40, с. 32], «фінансова обізнаність - наявність у людини певного рівня фінансових знань та навичок, що формують її відповідний рівень компетентності з фінансових питань, тобто фінансову компетентність» [40, с. 32], «фінансова культура — знання, навички та відношення, необхідні для забезпечення відповідальної фінансової поведінки та підвищення фінансової інклюзії українців. Її компоненти — це цілий набір культур: податкова, кредитна, пенсійна тощо» [40, с. 32]. Цікавим є намагання автора вивести взаємозв'язок між цими всіма термінами і сформулювати висновок про те, що «рівень фінансової обізнаності є оцінкою фінансової грамотності особистості, фінансова освіченість якої, характеризує її рівень здобутої фінансової освіти» [40, с. 32].

На думку автора, можна навіть сформулювати окрема суть фінансової грамотності для окремої професії, зокрема для інженерів. Така кількість визначень пов'язана із сферою управління особистими фінансами, свідчить з однієї сторони про важливість розгляду питань фінансової грамотності, а з іншої – про його складність і багатогранність.

У цьому ж контексті відмітимо, що сформоване і поняття «цифрова фінансова грамотність – це сукупність знань та навичок, необхідних для ефективного управління своїми доходами та витратами у цифровому просторі, розуміння фінансових продуктів і послуг, які можна отримати онлайн, усвідомлюючи потенційні ризики, методи їх попередження та свої права як споживача цифрових фінансових послуг» [32, с. 36]. На наш погляд, стосовно нашої теми дослідження, необхідно працювати з цим поняттям і його поглиблювати, знаючи, що багато послуг у процесі надання кредитів і послуг,

надаються саме у цифровій формі і рівень обізнаності у цифрових процесах виходить для індивіда на перший план.

Деякі автори, розділяють і виділяють як окремі поняття фінансова грамотність і цифрова грамотність, де під першим поняттям розуміється «сукупність знань про фінансові ринки, особливості їх функціонування та регулювання, професійних учасників і пропонованих з їхньої ініціативи фінансових інструментів, продуктів та послуг, а також уміння їх використовувати» [1, с. 131], а під другим «спрямоване на формування сучасного суспільства й місця людини у ньому, де вона почуватиметься успішнішою та прогресивнішою, спроможною керувати інформацією та використовувати інформаційні бази даних і ресурси з метою оперативного прийняття рішень на базі цифрового стандарту» [1, с. 131]. Вважається, що якщо досягти адаптивності цих двох понять на практиці, то це призведе до «підвищення ефективності фінансових інструментів в умовах обмеженості фінансових ресурсів, з метою вирішення соціальних питань через смарт-рішення (швидкість, простота, доступність, креативність) як на державному, так і муніципальному рівнях» [1, с. 131].

Зустрічається ще поняття фінансової інклюзії: «процес сприяння доступному, своєчасному та адекватному доступу до широкого кола фінансових продуктів та послуг та розширення їх використання усіма верствами суспільства через впровадження спеціальних існуючих та інноваційних підходів, включаючи фінансову обізнаність та освіту з метою сприяння фінансовому добробуту, а також економічній та соціальній інклюзії» [36, с. 40]. Це визначення базується вже на врахуванні і досвіді функціонування фінансової грамотності у світі.

З однієї сторони, дане визначення є відмінним від типового розуміння фінансової грамотності, а з іншої видно, що суть поняття фінансова інклюзія і поняття фінансова грамотність є однаковими або щонайменше близькими щодо мети: сприяння фінансовій обізнаності з метою збільшення фінансового добробуту.

Про значення фінансової грамотності у контексті нашого дослідження, а саме кредитної поведінки населення, можна зробити висновок, виходячи з даних наведених у таблиці 1.2, яка демонструє відсоток правильних відповідей щодо індексу фінансової грамотності.

Таблиця 1.2

Відсоток правильних відповідей за компонентом «Знання» індексу фінансової грамотності [36, с. 20]

Компонент	Україна, 2021	Україна, 2018	Середнє по вибірці країн ОЕСР, 2020
Вартість грошей у часі	63	55	67
Відсотки сплачені за кредитом	70	63	86
Ризик та дохід	65	60	81
Визначення інфляції	87	84	81
Диверсифікація	63	57	63
Розрахунок відсотків плюс основна сума	50	55	62
Складний відсоток за 5 років	38	42	-

Як видно з даних таблиці 1.2., практично по всіх показниках, окрім визначення інфляції, знання українських громадян з питань основних показників функціонування кредитів, є меншим, ніж у громадян ОЕСР, а по деяких, наприклад знань про відсотки сплачені за кредитом, є набагато меншим, а ці знання є основними для громадян у випадку користування кредитом.

Таким чином, можна зробити висновок про те, що ніхто не ставить під сумнів важливість фінансової грамотності на сучасному етапі розвитку України. Особливо її актуальність зросла у період війни, внаслідок важкого матеріального становища у якому опинилось більшість населення і саме оволодіння азами фінансової грамотності може допомогти стати індивіду фінансово незалежними за рахунок правильного побудови свого сімейного бюджету, вміння заощадити, раціонального розпоряджатися вільними грошовими коштами, вигідно їх вкладати, а при нестачі коштів застосовувати і кредитну поведінку, але правильно розуміючи як її переваги, так і недоліки, враховувати всі існуючі фінансові ризики, щоб не потрапити у борги.

РОЗДІЛ 2

ПРАГМАТИКА ВПЛИВУ ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ НА КРЕДИТНУ ПОВЕДІНКУ ГРОМАДЯН В УКРАЇНІ

2.1. Аналіз загального стану кредитування в Україні

Розгляд питання ефективності кредитної політики держави, яка має враховувати як інтереси банків, так і населення України, доцільно почати з деяких цифр, зокрема «за 10 місяців 2024 р. банки отримали 163 млрд грн прибутку до оподаткування. Понад 50% процентних доходів банки отримують від держави. У 2024 р. за оцінкою банки отримають від держави близько 200 млрд грн процентних доходів» [6].

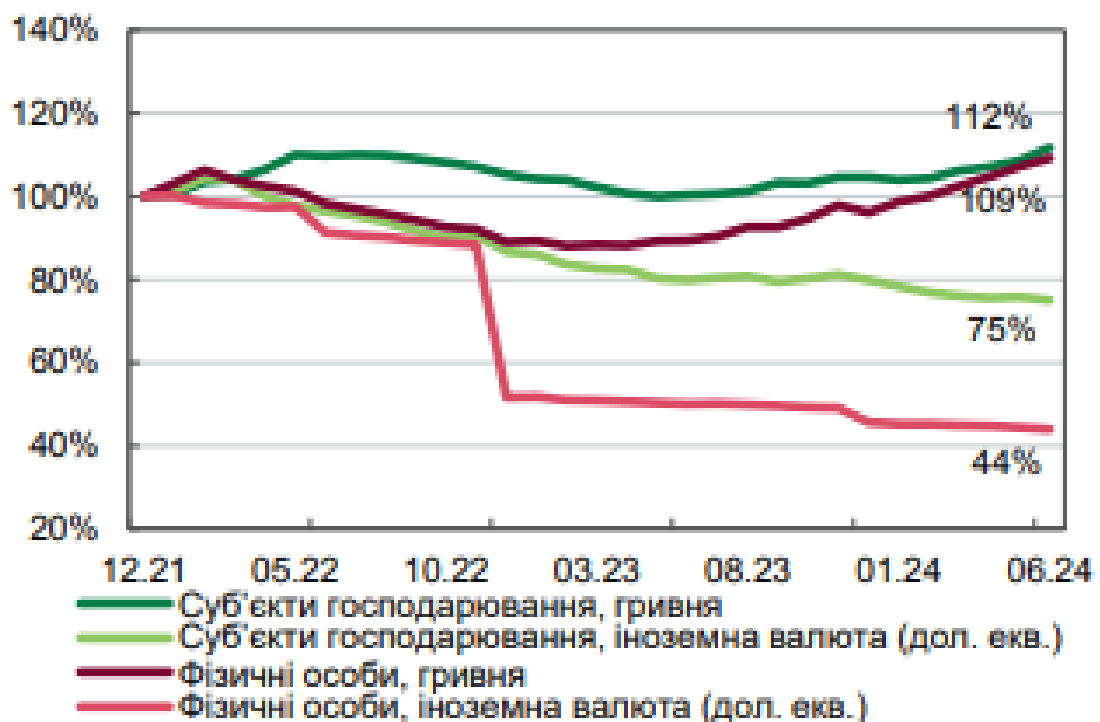
Здавалось би, що ці цифри свідчать про те, що кредитна політика здійснюється ефективно навіть у період війни, але одночасно «за час війни банки змогли залучити в банківську систему лише 106 млрд грн строкових гривневих вкладів населення (в т.ч. за 10 місяців поточного року лише 24 млрд грн). Натомість на придбання іноземної валюти населення з початку війни спрямувало понад 581 млрд грн (в т.ч. за 10 місяців поточного року – 385 млрд грн). Якщо в минулому році пропорція у розподілі пріоритетів населення між валютними та гривневими вкладеннями становила 3 до 1, до у січні-жовтні 2024 - 16 до 1!» [6].

Тобто, дані цифри якраз не свідчать про ефективність залучення вільних грошових коштів громадян як у гривневій, так і валютній депозити, вся політика банків зараз спрямована на отримання більш легких прибутків за рахунок купівлі облігацій внутрішніх державних позик. Більше того «рівень кредитування в Україні в чергове скоротився і станом на кінець листопада становить 14,7% ВВП» [6].

Загальновідомо, що «кредитування національної економіки як частка ВВП продовжує скорочуватись. Рівень проникнення кредитів резидентам (бізнесу та населенню) суттєво впав до великої війни, а після її початку

скоротився до ще більш низького рівня. За даними НБУ, частка валових/чистих кредитів бізнесу до ВВП у 2019 році становила 20,7%/10,4%, у 2020 – 17,7%/10,2%, 2021 – 14,6%/9,9%, 2022 – 15,3%/10,1%, 2023 – 11,8%/7,7%, 2024 – 11%/7,6%. Тобто за останні шість років показник валових кредитів суб'єктам господарювання як частка ВВП скоротився удвічі, і продовжує зменшуватись щороку, де 2024 рік не є виключенням» [3].

З однієї сторони, є об'єктивна причина такої ситуації, а саме невизначеність у період війни, а з іншої – жорстка монетарна політика Національного банку України.

У банках, платоспроможних станом на 1 липня 2024 року.

Рис. 2.1. Валові кредити суб'єктам господарювання та фізичним особам, 2021 = 100% [27, с. 5].

Як видно, з даних рис.2.1.обсяги кредитів у національній валюті мають тенденцію до збільшення на протязі 2023-2024 років і «упродовж II кварталу темпи зростання кредитів бізнесу пришвидшилися до 5.3% кв/кв. Зростання кредитів фізособам також дещо прискорилося, до 6.7% кв/кв.» [27, с. 5], що не можна сказати про кредити у іноземній валюті, обсяги яких зменшуються.

Якщо ж аналізувати загальний стан кредитування у країні, то «на кінець 2024 року частка кредитів суб'єктів господарювання і фізичних осіб у чистих активах банківського сектору становила 23,7% (в тому числі корпоративні кредити – 17,2%). Тоді як на кінець 2021 року ця частка була помітно більшою – 36,1% (26,3%)» [3].

Можна відзначити і такий вид кредиту для бізнесу як 5-7-9% і «за час дії воєнного стану в Україні видано 71 682 кредити на 279,8 млрд грн, з яких станом на 24 лютого поточного року:

- 34,39 млрд грн – на інвестиційні цілі;
- 70,58 млрд грн – на фінансування оборотного капіталу;
- 41,67 млрд грн – кредити для сільськогосподарських товаровиробників;
- 32,66 млрд грн – на переробку сільськогосподарської продукції;
- 1,97 млрд грн – на фінансування енергосервісу;
- 57,44 млрд грн – на антивоєнні цілі;
- 27,53 млрд грн – кредитування в зоні високого воєнного ризику.

Усього з моменту старту програми підписано 106 504 кредитні договори на 369,4 млрд грн.» [13].

Але і у цій програмі 5-7-9 є ряд недоліків, зокрема боку діяльності Фонду розвитку підприємництва (ФРП), що призвело до того, «що на кінець 2024 року заборгованість за програмою (компенсацією відсотків із держбюджету перед комерційними банками) оцінювалась у 10 млрд грн. Водночас, на кінець 2024 року частка гривневих субсидованих кредитів бізнесу за програмою 5-7-9 скоротилась до 33,7% у валовому портфелі» [3].

Це призводить до того, що банки шукають альтернативні шляхи отримання гарантованого, безризикового прибутку для себе. Говорячи про альтернативні процеси отримання прибутку банками, то «за цей самий період частка чистих активів банків в ОВДП скоротилась з 28,6% до 27,9%, тоді як частка депозитних сертифікатів збільшилась із 10,4% до 16%, а коштів у НБУ

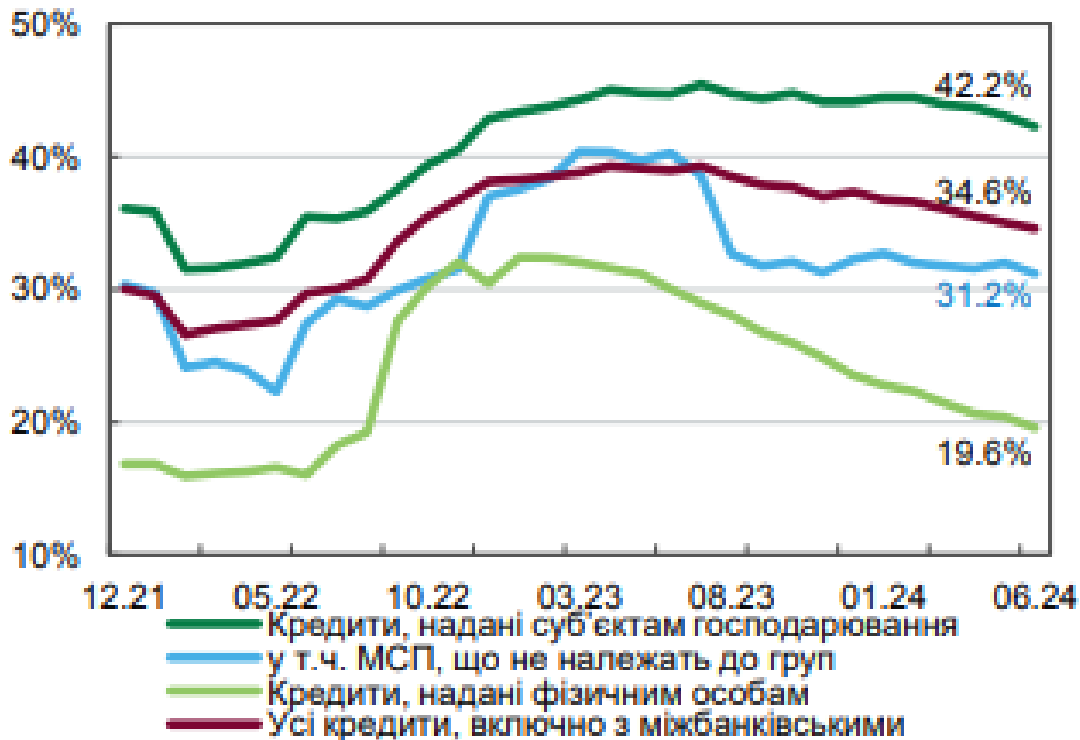
та інших банках (насамперед, через збільшення норм обов'язкового резервування) – збільшилась із 13% до 20,4%» [3].

У структурі кредитів переважають кредити терміном до 1 року, за ними від 2-5 років і понад 5 років, що є цілком логічним у період невизначеності, яка характерна для України, а особливо в останній час, коли у країні триває війна і короткострокові кредити є логічним вирішенням проблеми дефіциту коштів громадянином.

Взагалі ж за 2024 рік «валові кредити суб'єктам господарювання збільшились на 8,5%, населенню – на 23,2%, в тому числі у гривні збільшились відповідно на 9,8% і 24,9%; чисті кредити суб'єктам господарювання (скориговані на відрахування у резерви) збільшились на 15,3%, населенню – на 39,3%, в тому числі у гривні відповідно на 20,6% і 39,9%» [3].

Якщо охарактеризувати напрямки кредитування за секторами економіки України, то «за основними видами економічної діяльності у відносному вимірі найбільше зросли гривневі кредити суб'єктам господарювання у добувній промисловості (плюс 90% з кінця лютого 2022 по кінець січня 2025), сільському господарстві (на 44,4%), у переробній промисловості (на 40,1%), тоді як у ПЕК зросли на 14,2%, торгівлі – майже не змінились (на 2,3%). Є низка секторів, де гривневе кредитування суттєво звузилось із початком війни. Зокрема, у будівництві гривневий кредитний портфель скоротився на 20,2%, транспорті – на 18,1%, ІТС – на 87,9%» [3].

Врахування економічного напрямку щодо розподілу кредитного портфелю банків є важливим з позиції прогнозування банками своєї політики у питаннях, наприклад післявоєнної відбудови країни, дозволяє оптимізувати свої фінансові ресурси на більш пріоритетних напрямках з позиції отримання прибутку.

Усі банки, включно з неплатоспроможними, без позабалансових зобов'язань. Фізичні особи, включно з фізичними особами-підприємцями.

Рис. 2.2. Частка непрацюючих кредитів у портфелях банків [27, с. 6].

Великою проблемою для банків є непрацюючі кредити (NPL) – це актив, за яким прострочення погашення боргу перевищує 90 днів (30 днів для банків-боржників), це позика, яка за своєю суттю вже близько підходить до процесу дефолту, вважається, що це результат кредитної експансії минулих років.

Як видно з даних рис.2.2. «частка непрацюючих кредитів (NPL) скоротилася на 1.5 в. п. за II квартал (на 4.4 в. п. за рік), до 34.6%. Частка NPL бізнесу та населення скоротилася на 1.7 в. п. та на 1.8 в. п. за квартал (2.5 в. п. та 10.4 в. п. за рік) відповідно» [27, с. 6].

А вже станом на 01 січня 2025 року вона «скоротилася до 30,3% або на 7,1 відсоткових пункти порівняно з показником станом на 01 січня 2024 року. Обсяг NPL за 2024 рік скоротився на 29,1 млрд грн до 393,2 млрд грн. Тенденція його поступового зменшення триває з початку 2023 року» [41]. Причому це «скорочення спостерігається в усіх групах банків:

- у приватних українських банках – до 12,6%;
- у банках з іноземним капіталом – до 10,9%;

- у державних – до 43%.

Без урахування боргів колишніх власників АТ КБ "ПриватБанк" та старих боргів часів до оздоровлення банківської системи під час кризи 2015–2017 років частка непрацюючих кредитів станом на 01 січня 2025 року становить 24,8% в державних банках та 18,6% – загалом у банківській системі (рівень нижче 20% уперше з жовтня 2022 року)» [41].

Це стало результатом підвищення попиту на кредити у національній валюті, зокрема за рахунок більш кращих умов кредитування за рахунок зниження ставок до рівня 2019 року, тобто року, коли почалася пандемія ковіду і відповідно впав попит на кредити внаслідок багатьох об'єктивних і суб'єктивних причин, а також процесу списання проблемних кредитів насамперед це стосується роздрібних кредитів.

Ще є дані, які свідчать, що «на початок 2025 року частка NPL становила 30,3% від всього кредитного портфелю (39% за кредитами бізнесу), тоді як до повномасштабної війни 26,6% (31,5%) відповідно. З початку повномасштабної війни обсяг NPL збільшився на 88,1 млрд. грн. При цьому 80,9% цього приросту припадає на державні банки» [3]. Тобто видно, що з початку війни частка непрацюючих кредитів збільшується, що в умовах війни виглядає логічним, зважаючи на умови у яких опинилась банківська система України і основна її частина припадає на державні банки.

Такого інструменту як кредитування недостатньо для успішного функціонування економіки, необхідно бізнесу залучати ресурси зі всіх джерел – Національного банку України, комерційних банків, небанківських фінансових установ тощо, величина цього ресурсу носить назву внутрішнього кредиту і він «за підсумками 2023 року оцінювався у 23,3% ВВП. Для порівняння у Польщі 34,8% ВВП, Угорщині – 33%, Литві – 35,2%, Чехії – 49,8%, Словаччині – 61,8% (співставний з Україною низький рівень проникнення внутрішнього кредитування спостерігався у Румунії – 23% ВВП)» [3].

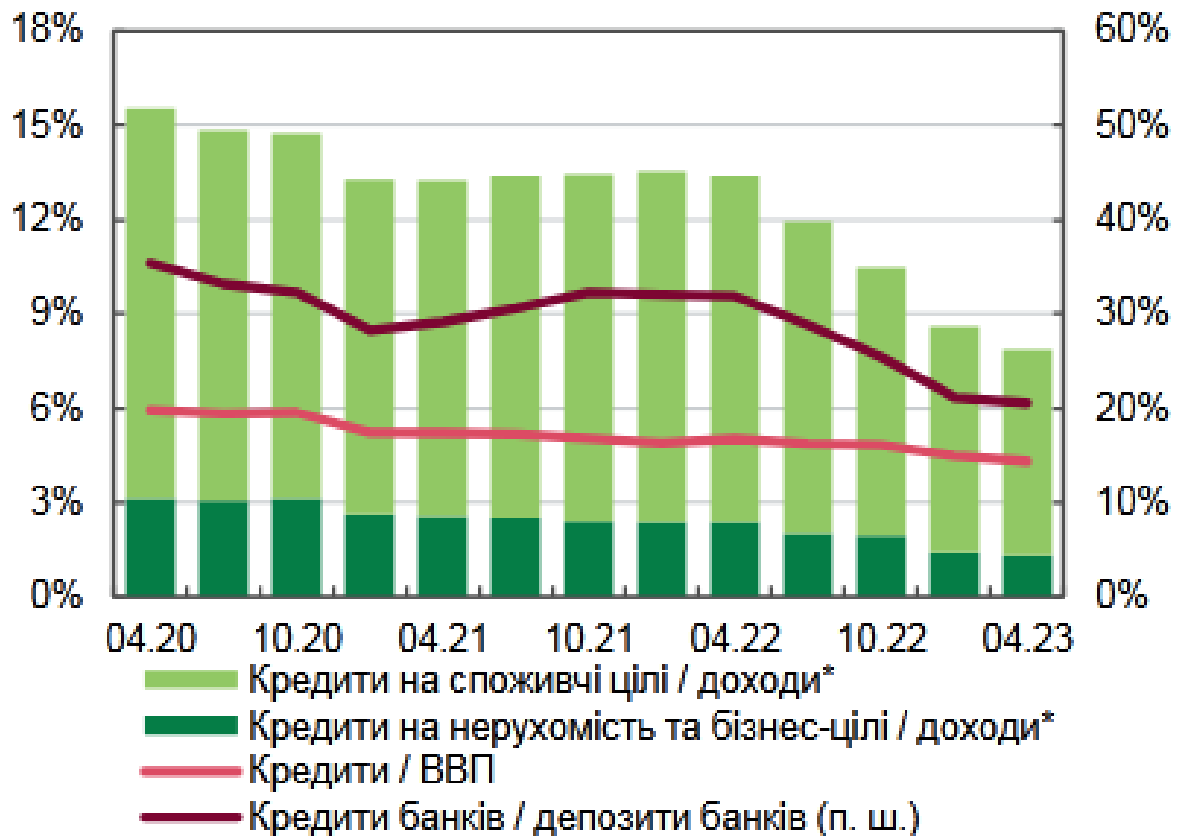
Вищенаведені цифри свідчать про відставання у цьому контексті від розвинутих країн заходу і відповідно про недостатній рівень розвитку фінансового посередництва в Україні

Таким чином, розвиток кредитування в країні стримується ризиками невизначеності, а саме війною; неефективною політикою регулятора у банківській сфері, а саме Національного банку України, який є прихильником жорстких методів і стандартів у кредитній політиці; слабкий матеріальний стан населення України, який не стимулює попит на кредити; великою питомою вагою непрацюючих кредитів; орієнтація банків на купівлю ОВДП; неефективністю програми 5-7-9 тощо.

2.2. Реалізація кредитної поведінки українців на ринку банківського кредитування

Важливим питанням є відношення і практичні дії населення щодо можливості брати кредити у банківському секторі. На цей процес накладають відбиток численні фактори, основними з яких ризики невизначеності внаслідок триваючої війни в Україні; недовіра до банківського сектору; відсутність достатньої кількості фінансових ресурсів; слабкий рівень фінансової грамотності у цьому процесі; альтернативні шляхи вкладення своїх коштів, зокрема користування послугами інших фінансових установ, інвестиції у нерухомість, готівкову гривню і валюту, фондовий і крипто ринок тощо.

Кредитна політика як явище набуває особливої актуальності у період криз, тому що населення втрачає традиційні шляхи заробітку і у намаганні знайти їм заміну, звертається зокрема і до кредитних та інших позикових ресурсів, які видаються найбільш простим шляхом вирішення проблеми дефіциту коштів на потреби громадянина.

* Оцінено як суми зарплат та доходів ФОП із звіту банків "Дані про касові обороти та залишки готівки в касах банку / в касах інкасаторської компанії", а також пенсії, сплачені Пенсійним фондом України.

Рис. 2.3. Боргове навантаження на домогосподарства [14, с. 17]

З рис.2.3. видно, переважання споживчих кредитів над кредитами на нерухомість та бізнес цілі, що свідчить про стабільне існування споживчих настроїв у населення: за час війни видно, що відновлення стабільних джерел доходів, однією з причин, якої є збільшення зайнятості, сприяє підвищенню споживчого попиту і відповідно попиту на споживчі кредити. Є дані, які свідчать, що «у I кварталі 2023 року вперше з початку повномасштабного вторгнення банки в опитуванні про умови банківського кредитування зазначили, що споживчі настрої не знижують кредитного попиту» [14, с. 16].

Разом з тим, на кредитну політику банків негативно впливає відтік громадян України за кордон, велика кількість переселенців, які є дуже часто безробітними і головне, що загальна невизначеність в умовах війни не сприяє

тому, щоб населення брало кредити, за виключенням випадків, коли вони є останнім шансом на отримання коштів.

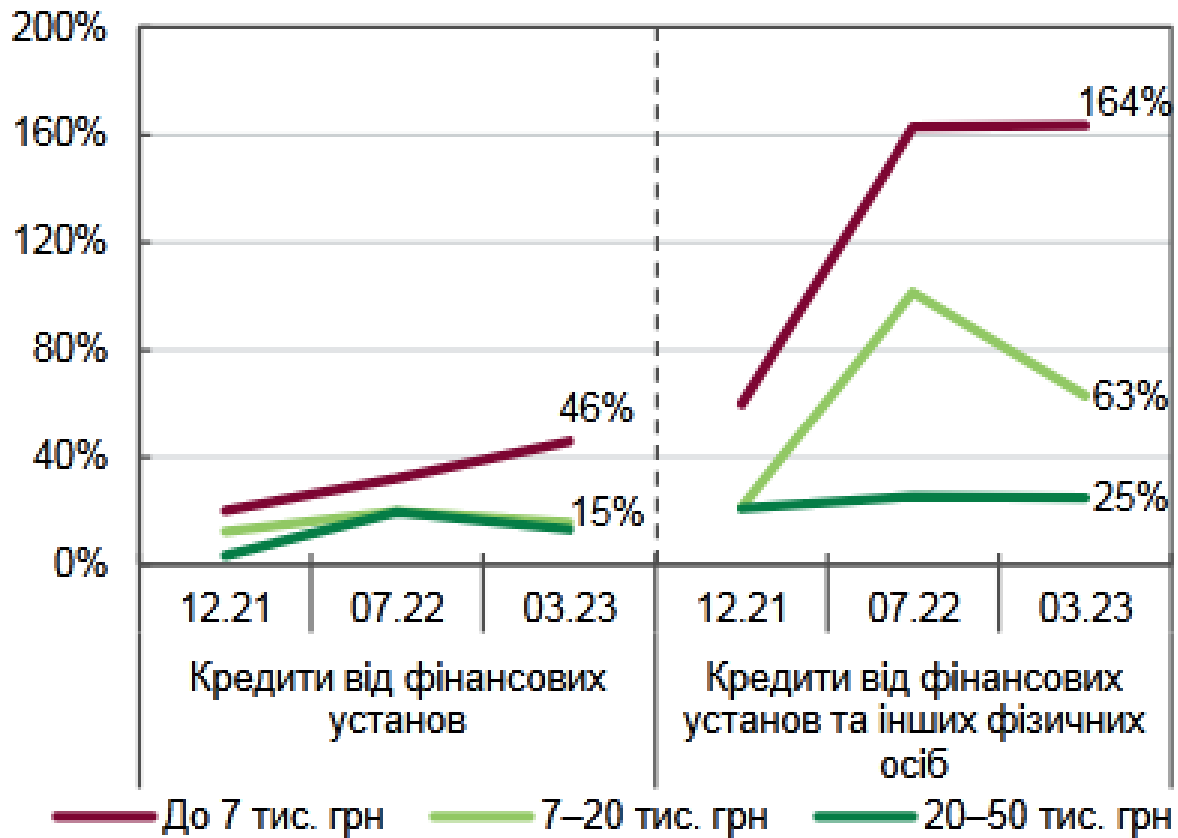

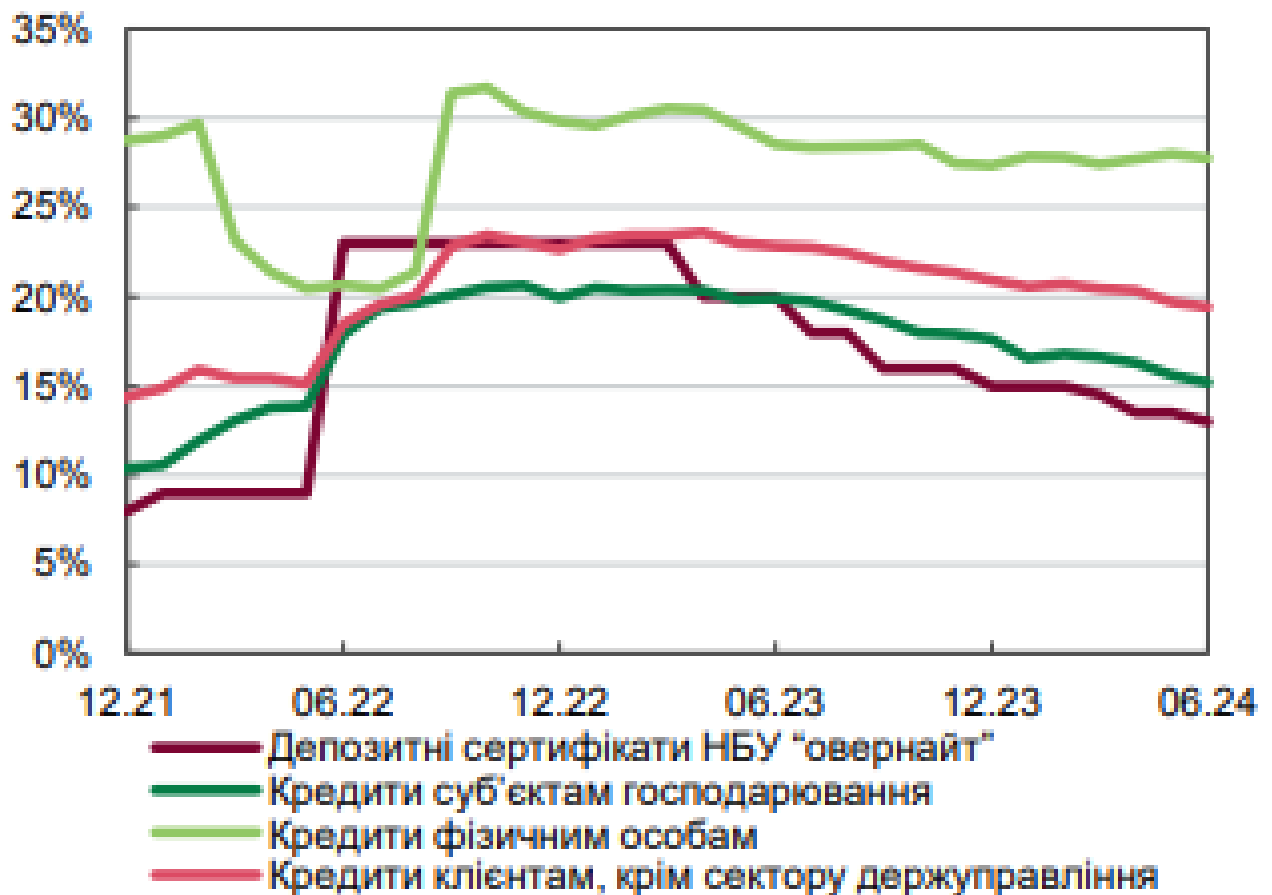
Рис. 2.4. Співвідношення боргу та річного доходу домогосподарств, групи за рівнем місячного доходу [14, с. 17]

Існуючий слабкий попит на кредити в Україні, який викликаний фактором війни і загальною недовірою до банків і одночасне зростання номінальних доходів у частини населення, призвів до зниження середнього значення боргу та доходів, але тільки у сегменті населення з доходами від 7-20 тис грн і 20-50 тис грн., «у середньому для домогосподарств із доходами до 20 тисяч грн борг перед фінансовими установами складає менше чверті загального боргу» [14, с. 17], тобто їх боргове навантаження можна охарактеризувати як помірне (рис.2.4).

У сегменті населення з доходами до 7 тис грн., він навпаки зріс, що свідчить про серйозні існуючі ризики неплатоспроможності даних боржників,

причому крім кредитів від фінансових установ, для них характерним є взяття у борг у знайомих, родичів тощо. Ця категорія є найбільш вразливою як щодо того, що їм необхідні кошти для існування, а з іншої сторони, у них виникають проблеми щодо повернення коштів, узятих у борг, внаслідок відсутності джерел повернення, свого роду отримуємо проблему, яка складна у своєму вирішенні.

На сьогоднішній день, динаміка роздрібного кредитування є позитивною, виходячи з того, що «у 2024 році рівень проникнення кредитів до ВВП був вищим, ніж у 2023-му. Але у порівнянні з останнім роком до великої війни маємо просідання. Валові/чисті кредити населенню до ВВП у 2021 році склали 4,5/4%, тоді як у 2024 році – 3,6/2,9%» [3].

* Без пролонгації або інших змін кредитних умов.

Рис. 2.5. Відсоткові ставки за новими кредитами у гривнях та депозитними сертифікатами НБУ, % річних [27, с. 9]

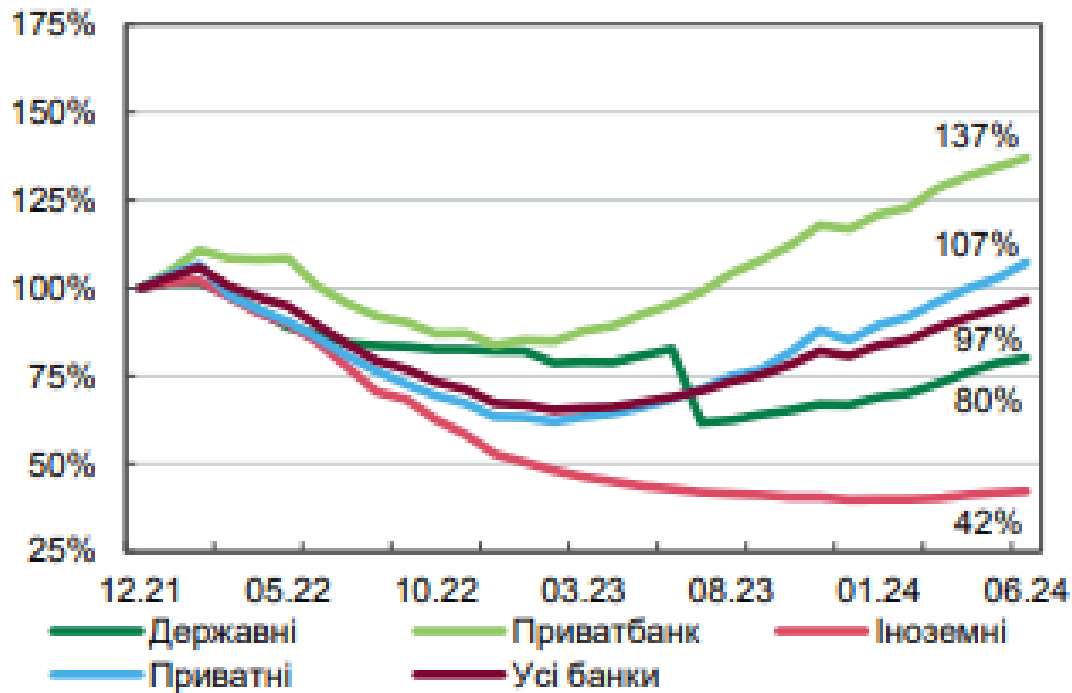
Важливим фактором ефективності кредитної політики як для банків, так і для населення та бізнесу, є відсоткові ставки кредитів. Як видно з рис.2.5. «ставки за новими гривневими кредитами суб'єктам господарювання знизилися на 1.4 в. п. кв/кв, до 15.2% річних. Ставки за новими депозитами суб'єктів господарювання знизилися на 1 в. п., до 8.5% річних, на 1.6 в. п. менше, ніж у фізичних осіб» [27, с. 9].

В аналітичних оглядах панує точка зору, що в Україні існують на сьогоднішній день «високі процентні ставки за новими кредитами. Останні знизились від пікових значень в середині 2023 року, але залишаються обтяжливими для позичальників, в т.ч. із урахуванням нового циклу підвищення облікової ставки НБУ. Так, у січні 2025 року ставки за новими кредитами (у гривні за корпоративними кредитами, без овердрафту) становили 16,6% (+2,1 в.п. до грудня 2024 року)» [3].

Аналізувати вплив даного фактору на загальну ефективність кредитної політики банків, напевно найлегше, тому що з позиції населення і бізнесу, чим вища відсоткова ставка, тим проблемнішою для громадянина вона є, тим більше коштів, він затрачає на обслуговування кредиту. З позиції банків картина виглядає наступним чином: висока ставка так само потребує більше коштів на обслуговування зі сторони банків, але одночасно дозволяє залучити більше коштів громадян і бізнесу.

В Україні існує висока ціна кредитних ресурсів, які банк готовий надати населенню і бізнесу, що не сприяє фінансовій стабільності позичальника: «2024 р. реальна процентна ставка гривневих кредитів для бізнесу становить 10% річних, в минулому році вона становила 6,5% річних» [6].

Зрозуміло, що у даному випадку існує протилежність інтересів банків і населення: населення зацікавлене у якомога вищій ставці депозиту і нижчій ставці кредиту, а банки навпаки, хоча така їхня політика може призвести до того, що ніхто не буде мати бажання брати кредити і вкладати кошти у депозити, по причині відсутності достатньої їх кількості для таких інвестиційних дій.

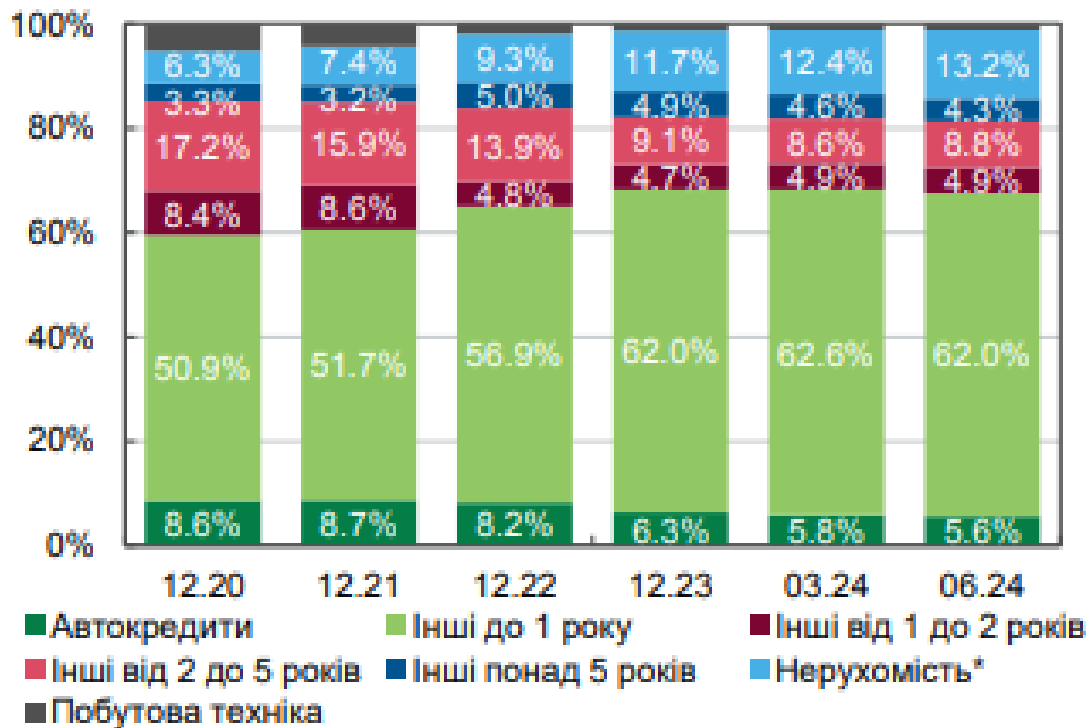

У банках, платоспроможних станом на 1 липня 2024 року.

Рис. 2.6. Чисті кредити фізичним особам у гривнях, 2021 = 100% [27, с. 6]

Якщо аналізувати географію банків у яких відбувалось зростання гривневих депозитів (рис.2.6), то «протягом II кварталу чисті гривневі кредити суб'єктам господарювання зросли на 8.8% кв/кв (20.5% р/р). Цей приріст спостерігався в усіх групах банків, найбільше за обсягом в іноземних банків: 10.7% кв/кв. Зберігається й тенденція зростання чистих гривневих кредитів фізичним особам, обсяги яких зросли на 8.9% кв/кв та на 40.1% р/р, переважно за рахунок приватних банків та Приватбанку» [27, с. 6].

Врахування того фактору, що навіть в умовах війни присутня тенденція зростання вкладів населення у гривнях, може свідчити або про відсутність альтернативних джерел вкладення коштів громадянами, або про привабливість вкладення коштів у банківську система і хорошу агітаційну кампанію банками, або про наявність великої кількості грошей у населення. Цьому не заважає навіть той факт, що велика кількість населення виїхала за кордон, тим самим зменшивши кількість потенційних вкладників.

* На придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості.

Рис. 2.7. Структура чистих гривневих кредитів домашнім господарствам за цільовим призначенням [27, с. 6]

Продовжуючи розгляд тенденцій гривневих кредитів, а зокрема щодо їх цільового призначення (рис.2.7.), відмітимо, що «за II квартал у структурі роздрібних кредитів частка позик на нерухомість зросла на 0.8 в. п., натомість кредити під поточні потреби (до 1 року) скоротилися на 0.6 в. п.» [27, с. 6].

Таким чином, на кредитну поведінку населення мають вплив багато як об'єктивних, так і суб'єктивних чинників, вплив яких загострюється у період кризових явищ, зокрема війни. Одним з чинників, який мав би позитивний вплив на ефективність кредитної політики, є широке розповсюдження фінансової грамотності серед населення України. Саме цьому питанню і буде присвячений третій розділ кваліфікаційної роботи.

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМИ РАЦІОНАЛІЗАЦІЇ КРЕДИТНОЇ ПОВЕДІНКИ ГРОМАДЯН У КОНТЕКСТІ ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ЇХ ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ

У даному розділі роботи розглянемо питання раціональної кредитної поведінки громадян у контексті впливу на цей процес фінансової грамотності. Перш за все, необхідно вяснити, чи цей процес взагалі необхідний на даному етапі розвитку суспільних відносин в Україні, для цього проаналізуємо наскільки населення країни є фінансово грамотним, виходячи з проведених досліджень цього процесу різноманітними структурами.

Важливим є розуміння того, наскільки ефективним є впровадження фінансової грамотності серед населення України і одним із показників є індекс фінансової грамотності, який складається з наступних структурних елементів: фінансові знання; фінансова поведінка; ставлення до фінансових питань.

При цьому «індекс фінансової грамотності ОЕСР обчислюється на основі 5 запитань щодо ставлення, 7 запитань щодо знань та 9 запитань щодо поведінки. Значення індексу варіюється від 1 до 21 бала. Досягнення максимуму (21 бал) означає володіння базовими знаннями та навичками користування фінансами» [36, с. 12].

Таблиця 3. 1.

Максимальні та мінімальні цільові значення Індексу фінансової грамотності та його компонентів, бали [36, с. 12]

Показники	Індекс фінансової грамотності	Знання	Поведінка	Ставлення
Максимально можливе значення	21	7	9	5
Мінімальний цільовий рівень	14	5	6	3

У звітах цієї організації також використовується «нормалізоване значення індексу у відсотках до максимуму. Також використовується поняття мінімальний цільовий бал: наприклад, мінімальний цільовий бал щодо рівня фінансових знань – це п'ять і більше правильних відповідей на 7 питань» [36, с. 11]. Максимальні та мінімальні цільові значення Індексу фінансової грамотності та його компонентів відображено у табл.3.1

За методологією ОЕСР, загальний індекс фінансової грамотності України становить 12,3 бали (або 58% від його максимального значення) (рис. 3.1).

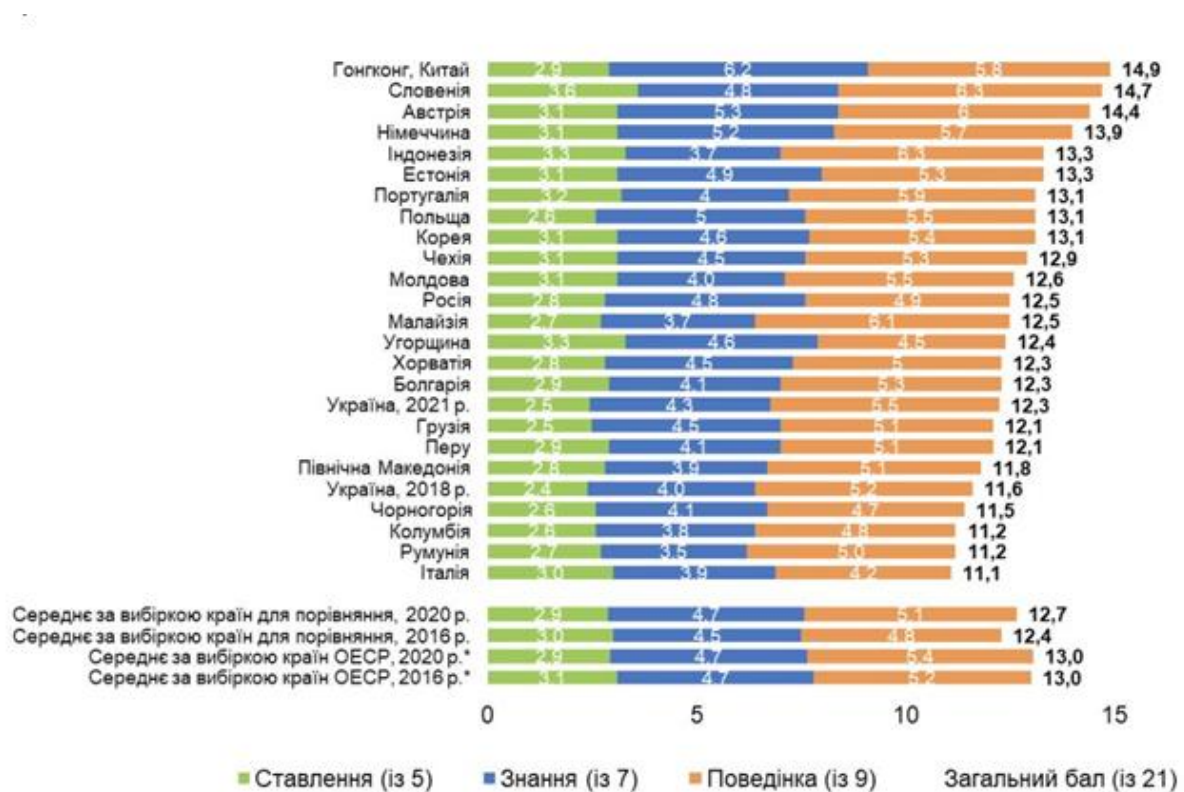

Рис. 3.1. Індекс фінансової грамотності українців у порівнянні з окремими країнами світу [36, с. 13]

Є інші дані, наприклад «у доповіді McGraw Hill Financial, материнської компанії міжнародного рейтингового агентства Standard & Poor's, вказується, що рівень фінансової грамотності дорослих громадян України становить 40%» [2, с.49].

Важко зробити висновок про те, чи це достатній рівень для такої країни як Україна, зважаючи на високий рівень освіти у країні, традицій охайного

поводження з коштами громадянами, але її можна порівняти з рівнем фінансової грамотності в інших країнах світу.

Рівень фінансової грамотності у складає у Норвегії, Данії і Швеції – 71%, Ізраїлі (68%), Канаді (68%), Великобританії (67%), Нідерландах (66%), Німеччині (66%), Австралії (64%), Фінляндії (63%) – це лідери за даним показником [2, с. 49].

Такому високому результату серед країн лідерів за рівнем фінансової грамотності сприяє те, що у Європі існує вже більше 200 програм з розвитку фінансової обізнаності у громадян, серед них США, Велика Британія, Німеччина, Австрія, Болгарія, Словенія, Польща, а серед організацій виділяється Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) [2, с. 49].

У таблиці 3.2 наведено перелік організацій та структур у різних країнах світу, які приймають участь у фінансуванні програм фінансової грамотності населення.

Для того, щоб зрозуміти, що населенню України необхідні навіть базові знання з фінансової грамотності, доцільно навести ряд цифр, які свідчать про її недостатній рівень знань у більшості громадян країни: хоча «понад 60% респондентів вважають себе фінансово грамотними ... однак лише 22% з них змогли дати 5 чи 6 правильних відповідей на 7 простих математичних запитань, без яких неможливо управляти власними фінансами. 51% респондентів змогли відповісти правильно не більш як на три із запропонованих в анкеті запитань» [19, с. 66].

Якщо ж звертатися до питання наскільки населення розуміє основи кредитної поведінки, то «лише 7% населення знає розмір максимально гарантованої державою суми вкладу у банківських установах, і лише 3% змогли дати визначення плаваючої відсоткової ставки» [19, с. 66]. При цьому «кожен четвертий споживач мав негативний досвід користування фінансовими послугами, а до трійки лідерів за рівнем проблемності увійшли банківський

депозит, споживчий кредит та банківська кредитна картка (29%, 28% та 23% від загальної кількості негативних випадків відповідно)» [19, с. 66].

Таблиця 3.2.

Фінансування програм фінансової грамотності в різних країнах світу [16, с. 49].

Установи, організації	Назви установ та організацій
Центральні банки	Національний банк Бельгії, Чеський національний банк, Угорський національний банк, Банк Індонезії, Банк Кореї, Національний банк Польщі, Національний банк Сербії
Фінансові регулятори та подібні організації	Служба фінансового нагляду Естонії (Estonian Financial Supervision Authority), Фінансовий регулятор (Financial Regulator) в Ірландії, Комісія фінансових послуг (Financial Service Comission) у Кореї, Центральна рада із забезпечення інформацією щодо фінансових послуг (Central Council for Financial Services Information) в Японії, Управління з фінансового регулювання й нагляду (Financial Services Authority) у Великобританії, Федеральна резервна система (Federal Reserve Board) у США
Організації та інститути з питань зайнятості населення	Служба ринку праці (Employment Market Service) в Австрії, Міністерство праці та соціальної політики (Ministry of Labour and Social Affairs) в Чехії, Міністерство зайнятості та економіки (Ministry of Employment and the Economy) у Фінляндії, Ісландська конфедерація праці (Icelandic Confederation of Labour)
Міністерства освіти та освітні організації й установи	Міністерство освіти (Ministry of Education) у Словаччині, Міністерство освіти і науки України (Ministry of Education and Science of Ukraine)
Організації та інститути з питань урегулювання боргів	Фламандський посередницький центр питань з урегулювання боргів у Бельгії (Flemish Centre Mediation of Debt)
Фонди Фонд Леопольда Кроненберга	(Leopold Kronenberg Foundation) в Польщі, фінансові послуги Фонду освіти споживачів (Financial Services Consumer Education Foundation) у Південній Африці

В іншому дослідженні вказано, що «26% громадян не вважають можливим узагалі користуватися кредитом, а 46% допускають таку можливість лише в разі гострої потреби» [2, с. 50].

Дослідження, які були проведені USAID, показали, що «52% респондентів заощаджують свої кошти вдома у вигляді готівки ... а

заощадження на депозитних банківських рахунках здійснюють лише 12% домогосподарств. Це підтверджується також даними Світового банку, а саме: 13% домогосподарств в Україні здійснюють свої заощадження у фінансових установах» [23, с. 225].

Проведений аналіз світового досвіду функціонування фінансової грамотності, показав, що універсальної та єдиної методики її оцінки, стратегії розвитку у національному масштабі, засоби підвищення її ефективності, у світі не існує, навіть у найбільш розвинутих країнах. Тому в Україні необхідно розвивати фінансову грамотність, виходячи з національних традицій, рівня освіченості населення, економічного і соціального розвитку на кожному етапі розвитку країни.

Всі вищенаведені дані ще раз свідчать про актуальність підвищення фінансової грамотності населення, і зокрема щодо кредитної поведінки. Питання раціоналізації кредитної поведінки за допомогою впровадження основних елементів фінансової грамотності серед населення необхідно здійснювати на наш погляд, враховуючи інтереси двох сторін: кредитора і позичальника.

До кредитора повинні застосовуватися ряд вимог, а зокрема: вони повинні бути відповідальними за свої дії починаючи від рекламної кампанії, інформативної, у якій повинна міститись правдива і неупереджена характеристика щодо всіх банківських та інших фінансових продуктів продуктів, ризику, які супроводжують процес отримання кредитних та інших позикових коштів; реальної вартості кредитних послуг, включаючи вартість кредиту, відсотків за користування (ставки кредиту); відповідальність поручителя за споживчим кредитом; можливість виникнення штрафів, пені, різноманітних комісій; перевірка кредитної історії позичальника.

Зі своєї сторони банки та інші фінансові установи з метою підвищення своєї ефективності повинні більш наполегливо просувати свої продукти, враховуючи той факт, що більшість українського населення бере кредити тільки у разі гострої необхідності у коштах, маючи часто негативний досвід

користування кредитами, а якщо грошові кошти у них і є, то існує стійка традиція їх зберігання у готівковій формі дома.

Для населення, факторами, які б сприяли раціоналізації їх кредитної поведінки, могли би бути: створення і функціонування стабільної законодавчої бази, яка б ефективно сприяла процесу захисту прав споживачів фінансових послуг, особливо стосовно таких проблемних аспектів у діяльності кредитних установ як наявність неупередженої та правдивої інформації стосовно процесу кредитування населення та бізнесу; однозначне трактування термінології кредитного процесу; підвищення довіри до фінансової системи загалом; розуміння, що у разі виникнення проблем між позичальником і фінансовою установою, у разі правоти індивіда, держава буде на його стороні; розуміння суті кредиту, а саме реальної вартості кредиту, ставки кредиту, термінів погашення, відповідальності за несвоєчасне його погашення.

Важливо кредитним установам пам'ятати менталітет українського населення, а саме те, що його більшість довіряє готівковим, а не кредитним коштам, альтернативі кредиту багато громадян розглядає можливість зменшити свої витрати або шукати додатковий дохід, крім того слабкий майновий стан більшості населення не дозволяє отримати достатні фінансові знання щодо кредитних продуктів і це накладає певний відбиток на кредитну поведінку як окремого громадянина, так і бізнесу.

Тільки маючи весь цей масив інформації, знаючи менталітет, культурні традиції, освіченість, фінансовий стан населення у той чи інший період розвитку суспільства, можливо позичальнику прийняти раціональне рішення щодо кредитних (позикових) коштів.

Раціоналізація кредитної поведінки населення може розглядатися як один з факторів, за допомогою якого підтримується стійке економічне зростання країни за допомогою залучення коштів населення інструментами кредитування, причому ці кошти є внутрішнім джерелом ресурсів, на відміну наприклад від зовнішніх позик.

ВИСНОВКИ

Результати проведеного дослідження дали змогу сформулювати такі висновки і пропозиції.

1. У сучасних вітчизняних реаліях важливою складовою фінансової поведінки домогосподарств є кредитна поведінка, яку здебільшого трактують як діяльність членів домогосподарств, у процесі якої відбувається запозичення коштів насамперед на умовах поверненості та строковості, а також (якщо це обумовлено угодою) платності. У нинішніх умовах кредитна поведінка громадян є одним із дієвих механізмів, що стимулює споживчу активність населення. Водночас для громадян кредитування є вагомим інструментом покращення їх життєвого рівня і підвищення стандартів та якості життя. Крім того, кредит не лише сприяє більш повному задоволенню наявних потреб, але й породжує нові, що безпосередньо впливають на зростання виробництва товарів та послуг.

2. Необхідність раціоналізації кредитної поведінки населення України впливає з розуміння необхідності підвищення рівня фінансової грамотності населення. Багато досліджень свідчать про її низький рівень у наших співгромадян, на відміну від громадян більшості країн світу. Особливої уваги потребує сфера застосування громадянами фінансової грамотності у сфері кредитних відносин, де існує дуже слабка обізнаність з основами кредитної поведінки, і зокрема нерозуміння самої сутності цих відносин внаслідок недостатнього доступу до правдивої інформації з боку кредитних та інших фінансових установ, різноманітних маніпуляцій працівників банків щодо залучення потенційних клієнтів, основних елементів кредитів та позик, таких як: відсоткова ставка; терміни кредиту; графіки погашення, виходячи з різних варіантів надання кредиту; розміри штрафів, пені, комісій у випадку несвоєчасного повернення коштів; відповідальність позичальника тощо.

3. Аналіз кредитної політики в Україні, показав, що її реалізація тісно пов'язана із загальною політикою і застосуванням певних інструментів грошової політики Національним банком України, зокрема облікової ставки. На

сьогоднішній день населення України не надто довіряє гривневим кредитам банків, тож існує цілком природне бажання все таки залучати більше вільних гривневих коштів у банківську систему, але при цьому немає належного розвитку ефективних інструментів кредитування.

4. Відтак ринок кредитування населення в Україні у період війни демонструє тенденцію до скорочення, внаслідок існуючих об'єктивних ризиків невизначеності, жорстких стандартів кредитування, а також інструментів монетарної політики, які застосовує Національний банк України. Нерозвиненість кредитного ринку призводить до високої ціни кредитних ресурсів банків, яка впливає на фінансову стабільність як бізнесу, так і населення України. Навіть якщо у 2024 році дещо відновились темпи кредитування, то цей процес відбувається, спираючись на дуже низьку базу, зокрема зменшення частки кредитування у валовому внутрішньому продукті; сума кредитів в активах банків є меншою, ніж на початок війни; великі диспропорції кредитування між секторами економіки. Саме жорстка монетарна політика не сприяє більшому залученню кредитних ресурсів банків в економіку України, зокрема на збільшення інвестицій, нових секторів економіки, що у свою чергу має стимулювати розширення виробництва, створення додаткової доданої вартості, нових робочих місць, зменшення безробіття тощо.

5. У період відновлення економіки України особлива увага має бути приділена саме розширенню кредитування і зокрема це має бути збільшення частки кредитування у валовому внутрішньому продукті і це має стосуватися таких важливих секторів економіки як енергетика, переробка сільськогосподарської продукції, відбудова зруйнованих промислових та житлових приміщень, іншої важливої інфраструктури, кредити внутрішньо переміщеним особам тощо. З цією метою доцільним є розвиток існуючих і залучення нових інструментів таких як страхування військових ризиків, першочергове фінансування військово-промислового комплексу, можливість залучення іноземних фінансових-кредитних установ, зменшення кількості непрацюючих кредитів, за рахунок реструктуризації, процедур банкрутства.

б. Переконані, що в сучасних умовах в Україні має суттєво зростати роль держави, фінансово-кредитних інституцій та окремих громадян в раціоналізації їх кредитної поведінки. Відтак переконані, що превентивні заходи у цій сфері доцільно реалізовувати одночасно на трьох основних рівнях: державному, рівні фінансово-кредитних установ та особистісно-індивідуальному рівні. Тож з метою раціоналізації кредитної поведінки українських громадян першочергово слід упровадити такі заходи:

сформувати систему ефективного контролю за процесами кредитування і страхування кредитних ризиків громадян;

забезпечити підготовку висококласних спеціалістів (передусім у закладах вищої освіти), які б фахово викладали основи фінансової грамотності у школах, коледжах, ліцеях, училищах, інститутах та університетах, що безумовно сприятиме формуванню довіри і позитивного ставлення українців до діяльності вітчизняних кредитних інституцій та раціоналізуватиме їхню кредитну поведінку;

створити необхідні передумови для ефективного розвитку інституту незалежних фінансових консультантів, які б співпрацювали із населенням, проводили просвітницьку роботу серед громадян стосовно основних переваг та ймовірних ризиків співпраці із кредитними установами, контролювали сплату узятих громадянам боргів;

удосконалити методологію оцінки кредитоспроможності позичальників – громадян, яка б давала змогу найбільш об'єктивно оцінювати надійність таких позичальників;

здійснювати інформування потенційних позичальників щодо реальної відсоткової ставки за пропонованими кредитами;

громадянам слід уважно читати і по можливості перевіряти фінансову інформацію (у тому числі й інсайдерську) про стан фінансово-господарської діяльності обраної кредитної інституції; обирати безпосередньо саме ті кредитні продукти, які максимально задовольняють потребу особи у кредиті і є найменш витратними у контексті їх обслуговування та повернення.

Вважаємо, що реалізація запропонованих заходів у контексті раціоналізації кредитної поведінки українців дасть можливість їм бути впевненими у своєчасному погашенні і поверненні отриманих позик та уникати ймовірних ризиків при реалізації власної кредитної поведінки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ**REFERENCES**

1. Бречко О. Фінансова і цифрова грамотність як базові складові розвитку сучасного інформаційного суспільства. Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України. 2019. Вип. 24. С. 129-135.
2. Гаврилко Т. О., Довгань М. М. Фінансова грамотність населення: вітчизняний та зарубіжний досвід. Причорноморські економічні студії. 2018. Вип. 30 (2). С. 48-52.
3. Гетьманцев Д. У 2024 році кредитування бізнесу відносно ВВП сягнуло чергового мінімуму. URL: <https://epravda.com.ua/finances/u-2024-roci-kredituvannya-biznesu-vidnosno-vvp-syagnulo-chergovogo-minimumu-804614/>
4. Гудзь Т. П. Мобілізація заощаджень домогосподарств через фінансові інструменти небанківських фінансово-кредитних установ в Україні. Актуальні проблеми економіки. 2019. № 10 (220). С. 69-78.
5. Гупаловська М.Б. Ощадно-інвестиційна поведінка як складник фінансової поведінки домогосподарств. Економіка і суспільство. Випуск 18. 2018. С. 714-718.
6. Данилишин Б. Українці не довіряють гривневим активам все більше. URL: <https://epravda.com.ua/experts/shcho-bude-z-kursom-valyut-ta-inflyaciyeu-u-2025-roci-801253/>
7. Дорошенко Н.О., Романів В.В. Фінансова грамотність населення України. Ефективна економіка. 2018. № 11. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/11_2018/81.pdf
8. Дубина М. В., Тарасенко А. В., Тарасенко О. О. Сутність та особливості формування поведінки домогосподарств на ринку фінансових послуг. Проблеми економіки. 2021. № 4 (50). С. 163-172.
9. Дубницький В.Ю., Лісна Р.П., Кузьміна К.О. Споживче кредитування та перспективи його розвитку в Україні. URL : <http://www.nbuuv.gov.ua>

10. Дудчик О.Ю., Матвійчук І.О. Фінансова грамотність населення: теоретичні аспекти, проблеми і перспективи поліпшення в Україні. Інфраструктура ринку. 2019. Вип. 31. С. 631-635.
11. Єгоричева С.Б., Вертебний І.В. Вплив використання кредитних послуг на фінансову безпеку домогосподарств в Україні. Вісник університету банківської справи. №3 (42). 2021. С. 67-74.
12. Єфременко Т. Фінансова поведінка населення України. Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2002. № 2. С. 165–175.
13. З початку 2025 року за держпрограмою «Доступні кредити 5-7-9%» підприємці отримали 2 794 кредити на 9,3 млрд грн. URL: <https://banker.ua/uk/pidpriyemci-otrimali-1-3-mlrd-grn-dostupnix-kreditiv/>
14. Звіт про фінансову стабільність (червень 2023 р.). Національний банк України. Офіційний сайт. 53 с. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/FSR_2023-H1.pdf?v
15. Казьмірова О. М. Соціологічні дослідження кредитної поведінки: проблеми та перспективи. Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. Вип. 2 (42) 2019. С. 18-21.
16. Калініченко О. О., Вікарчук О. І., Ніколаєнко С. М. Фінансова грамотність – запорука успішного населення. Економіка. Управління. Інновації. Сер. : економічні науки. 2019. Вип. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2019_1_5
17. Качула С.В., Лисяк Л.В. Кредитна та депозитна поведінка домогосподарств в Україні як складова забезпечення їх фінансової стійкості. Агросвіт. 2023. №16. С. 11-19.
18. Кізіма Т. Кредитна поведінка домогосподарств: структурно-аналітичний аспект. Світ фінансів. 2019. Вип. 1 (58). С. 7–18.
19. Кізіма Т. Фінансова грамотність населення: зарубіжний досвід і вітчизняні реалії. Вісник Тернопільського національного економічного

- університету. 2012. Вип. 2. С. 64-71. URL : <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/14651>
- 20.Кізима Т.О. Фінансова поведінка домогосподарств: сутність, класифікація, чинники впливу. Світ фінансів. 2011. № 4. С. 19–26.
- 21.Кізима Т., Крупяк І., Коломійчук Н. Методика викладання фінансової грамотності у вищій школі: досвід та перспективи. Світ фінансів. 2020. Вип. 3 (64). С. 8-18. URL : <http://sf.wunu.edu.ua/index.php/sf/article/view/1337/1341>
- 22.Кізима Т., Шаманська О. Фінансова грамотність населення і фінансова поведінка домогосподарств: аспекти взаємовпливу. Світ фінансів. 2014. Вип. 1. С. 16-26. URL : <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/14669>
- 23.Ключник Л.В. Фінансова поведінка домашніх господарств: сутність та особливості.Український журнал прикладної економіки та техніки. 2021 рік. Том 6. № 3. С.219-227
- 24.Косточка О.О. Фінансова поведінка домогосподарств України. Глобальні та національні проблеми економіки. 2016. Вип. 11. С. 698-701.
25. Ломачинська І.А. Фінансова грамотність як основа оптимізації фінансової поведінки в умовах глобальної трансформації. URL : http://visnyk_econom.onu.edu.ua/2011_16/14.pdf
- 26.Національна стратегія розвитку фінансової грамотності до 2030 року. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/NBU_Strategy-Financial-Litera
- 27.Огляд банківського сектору (серпень 2024 р.). Національний банк України. Офіційний сайт. Київ. 2024. С. 13. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Banking_Sector_Review_2024-08.pdf?v=8
- 28.Онишко С.В, Добрянська Н.Б. Фінансова поведінка домогосподарств України в умовах військової агресії та її вплив на формування довгострокових трендів післявоєнного розвитку. Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. 2023 р. № 1 (127). С. 112-119.

- 29.Офіційний Інтернет-сайт Асоціації українських банків. URL : <http://aub.org.ua>
- 30.Офіційний сайт Національного банку України. URL : <http://bank.gov.ua>
- 31.Повод Т.М. Фінансова грамотність населення як пріоритетна умова успішного розвитку держави. Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка». Випуск 9. 2021.с. 84-90.
- 32.Приказюк Н.В., Ходаківська Ю.О. Цифрова фінансова грамотність: компоненти та методи підвищення. Науковий журнал INNOVATION AND SUSTAINABILITY. Вінницький національний технічний університет (Україна). № 2. 2023.с.31-37.
- 33.Про внесення змін до деяких законів України щодо споживчого кредитування і формування та обігу кредитних історій : Закон України від 15 вересня 2020 року. № 891-IX. Відомості Верховної Ради України. 2020. № 51. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/891-20#Text>
- 34.Про споживче кредитування : Закон України від 15 листопада 2016 року № 1734-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2017. № 1. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1734-19#Text>.
- 35.Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг : Закон України від 12 липня 2001 року No 2664-III. Відомості Верховної Ради України. 2002. No 1. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2664-14#Text>
- 36.Проект USAID «Трансформація фінансового сектору»: фінансова грамотність, фінансова інклюзія та фінансовий добробут в Україні. URL: <http://www.fst-ua.info/ua/page/2/>
- 37.Ребуха Л.З., Кізима Т.О., Письменний В.В. Значимість інтерактивних та практико-зорієнтованих ігор у процесі викладання фінансової грамотності в закладах освіти. Ukrainian Journal of Education Studies and Information Technology. 2020. Vol. 8. №4. P. 38-51. URL : https://www.researchgate.net/publication/348143253_The_importance_of_inte

[ractive and practically oriented games in the process of financial literacy teaching at educational institutions](#)

38. Савчук Н. Фінансова грамотність: сутність і перспективи розвитку. Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи. Серія: Філософські науки. 2021. Вип. 1. С. 92-97.
39. Фінансова грамотність : підручник / авт. кол. ; за ред. д-ра екон. наук, проф. Т.С. Смовженко. Київ : УБСНБУ. 2014. 316 с.
40. Хом'юк І.В. Формування фінансової грамотності майбутніх інженерів на заняттях з вищої математики. Вісник Вінницького політехнічного інституту. 2019. № 6. С. 99-105.
41. Частка непрацюючих кредитів у банках за 2024 рік скоротилася до 30%. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/chastka-nepratsyuyuchih-kreditiv-u-bankah-za-2024-rik-skorotilasya-do-30>
42. Чубка О. М., Ливдар М. В., Новаківська І. Й. Деякі аспекти фінансової грамотності населення. Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Економічні науки. 2022. Вип. 2 (65). С. 89-94
URL: <https://journals.maup.com.ua/index.php/economics/article/view/1393/1872>
43. Шаманська О.С. Сучасні мотиви та тенденції реалізації кредитної поведінки домогосподарствами в Україні. Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія "Економіка". 2013. Вип. 22. С. 94-96.
44. Щьокіна Є. Ю., Черепанова Н. О., Гужва О. А. Фінансова грамотність як запорука соціального та економічного розвитку держави. Економічні науки. Серія: Регіональна економіка. 2020. Вип. 17. С. 296- 302.
45. Юрій С.І., Кізіма Т.О. Фінансова грамотність населення в діалектиці сучасних освітніх тенденцій. Фінанси України. 2012. № 2. С. 16-25. URL : https://finukr.org.ua/docs/FU_12_02_016_uk.pdf

46. Ярова Ю. М. Фінансова грамотність населення та розвиток національної економіки. Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. Вип. 20. Т.2. 2024. С. 61-68
47. Cattell R.B. Structured personality learning theory. New York: Praeger, 1983.
48. Cattell R.B. The birth of the Society of Multivariate Experimental Psychology. Journal of the History of the Behavioral Sciences. 1990. №26. P. 48-57.